

Filip Škiljan, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Nacionalne manjine u hrvatskoj Baranji između čekića i nakovnja – slučaj baranjskih Nijemaca

Sažetak: Autor u tekstu na temelju literature, objavljenih materijala iz Državnog zavoda za statistiku, intervjua s pripadnicima njemačke nacionalne manjine i na temelju pisanih svjedočanstava donosi informacije o položaju njemačke nacionalne manjine, tzv. podunavskih Švaba, u Baranji tijekom dvadesetog stoljeća. Posebano se bavi pitanjem protjerivanja Nijemaca iz Baranje nakon Drugog svjetskog rata.

Summary: In Baranja region live five nationalities: Croats, Serbs, Roma, Hungarians and Germans. Before WWII Germans lived in absolute majorance in Beli Manastir, Karanac, Popovac and Jagodnjak. Author brings pieces of information about German national minority in Baranja based on interviews and researching in archives and institutes. Author especially brings new informations about suffering of Germans in Yugoslavia after WWII.

Ključne riječi: Nijemci; Baranja; dvadeseto stoljeće; usmena povijest

Key words: Germans, Baranja, 20th century, oral history

Tijekom prošlosti baranjski teritorij je više puta mijenjao stanovništvo. Hrvati i Mađari od 10. do 16. stoljeća čine najveći broj stanovnika srednjovjekovne Baranje. Nakon Velikog bečkog rata koji se vodio između 1683. i 1699. godine na prostore Baranje naseljavaju se ponovo Mađari, Srbi i Hrvati, a uz njih dolazi i novo njemačko stanovništvo nakon 1720. U današnjem hrvatskom dijelu Baranje, na primjer, 1724. godine bilo 36,4% Mađara, 31,3% Hrvata, 23,1% Srba i 9,2% Nijemaca. Nakon 1918. srpska vojska je okupirala Baranju, a razgraničenje između Mađarske i Jugoslavije u Baranji provedeno je odredbama Trianonskog sporazuma. Nakon Prvog svjetskog rata počinje naseljavanje Baranje novim stanovništvom. Međunarodnim mirovnim ugovorima priznato je pravo Nijemcima, Mađarima i drugima u novostvorenoj Kraljevini SHS da se u roku od dvije godine odluče žele li ostati u Kraljevini SHS ili optirati u matičnu državu. Iz Mađarske u Hrvatsku optiraju Srbi koji se naseljavaju u neka baranjska naselja. Dolazi i do kolonizacije baranjskih naselja iz siromašnih dijelova Hrvatske. U Baranju je u tom periodu kolonizirano sveukupno oko 4000 osoba, odnosno oko 1000 obitelji, a najveći dio bili su Srbi iz mađarskog dijela Baranje i tzv. solunski dobrovoljci. Baranja je 1922. godine priključena Novosadskoj oblasti iako je prirodno gravitirala Osijeku. Godine 1929. formiranjem banovina, Baranja je priključena Dunavskoj banovini, a Osijek je ostao unutar Savske banovine. Uspostavom NDH područje Baranje potpalo je pod Mađarsku. Nakon sloma Hortijeva režima i zauzimanja Baranje od strane NOV Jugoslavije Baranja je pripojena Hrvatskoj. Nakon rata dolazi do velikog egzodusa baranjskih Nijemaca i naseljavanja novog stanovništva u nekadašnja njemačka sela. Između 1946. i 1948 u Baranju je kolonizirano 8.204 doseljenika, odnosno 1946 obitelji. Tako je u Baranju kolonizirano oko 7.200 Hrvata, 600 Srba i 200 Slovenaca.¹

¹ Podatke o prošlosti Baranje vidi u: P. Šušlin, *Stanovništvo Baranje, obilježja i procesi*, Samobor 2005.; *Tri stoljeća Belja*, Osijek 1986; M. Klemenčić, A. Milardović, J. Vrbošić, *Činjenice o hrvatskoj Baranji*, Osijek 1995.

Intervjui s Nijemcima u Baranji

U svojem sam istraživanju pokušao ustanoviti kako su se osjećali pripadnici njemačke nacionalne manjine na području hrvatske Baranje u dvadesetom stoljeću. Istraživanje je najvećim dijelom zasnovano na metodi usmene povijesti, odnosno na razgovorima vođenim s pripadnicima njemačke nacionalne manjine koji su rođeni između 1931. i 1956. godine.²

Nijemci u Baranji³

Nijemci su u Baranju, prostor između Dunava i Drave, stigli početkom 18. stoljeća. Njemačko stanovništvo najprije je nastanjeno na posjed Belje, koje je Eugen Savojski dobio za vojničke zasluge od carske komore u Beču. Razlog njihova doseljavanja leži u politici bečkog dvora koji je imao interes za sirovine i agrarne proizvode iz panonskog dijela Monarhije. Politika bečkog dvora poticala je razvoj manufaktura, te je početkom 18. stoljeća porastao interes za prehrambene proizvode i sirovine, osobito pšenicu, meso, vino i drva. Čista njemačka naselja u Baranji bila su Čeminac, Petlovac, Grabovac i Kozarac, apsolutnu većinu Nijemci su imali u Belom Manastiru, Jagodnjaku i Popovcu te Karancu, dok su relativnu većinu imali u Dardi. Najveći broj Nijemaca bilo je 1900. u Dardi (1339) i Čemincu (1338), a 1910. u Jagodnjaku (1155) i Petlovcu (927). Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do iseljavanja Nijemaca iz Baranje, ali ne u većem broju. Među Švabama je bilo malo velikih zemljoposjednika, pa je njihov udio u fondu oduzete zemlje bio relativno malen.⁴ U Kraljevini Jugoslaviji za njemački kao materinji jezik izjasnilo se 499.969 stanovnika.⁵ Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije Baranju su okupirali Mađari, a u prosincu 1941. pripojili su je Mađarskoj. Tako su se Nijemci iz Baranje uključili u Narodni savez Nijemaca u Mađarskoj. Nakon pada Hortijeva režima u ožujku 1944. godine Njemačka je okupirala Mađarsku, pa time i Baranju. U jesen 1944., nakon zauzimanja Bačke i Banata od strane Jugoslavenske vojske i Crvene armije, dolazi do teških sukoba između njemačke vojske i NOV Jugoslavije, odnosno Crvene armije, baš na baranjskom tlu. Bitke će se ponoviti i u ožujku 1945., kada će Nijemci ponovo zauzeti

² Moji kazivači su bili: Oskar Keller, 1939.g., Beli Manastir; Jovan Folk, 1946.g., Beli Manastir; Jasna Štalman, 1955.g., Osijek; Boris Mandrić, 1956.g., Širine; Petar Merda, 1933.g., Beli Manastir i Anka Katić, rođ. Jäger, 1931.g., Branjin Vrh. Posebno se zahvaljujem gospodinu Oskaru Kelleru koji je organizirao kazivače 7. prosinca 2013. godine u Belom Manastiru.

³ O Nijemcima u Baranji pisano je u hrvatskoj literaturi na nekoliko mjesta: V. Geiger, »Hrvatska Baranja u podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici. Prilog baranjskoj bibliografiji« u: *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir*, sv. 2 (2005), 131-136; J. Franz, »Sakralna baština njemačkih sela u Baranji« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2006), 185-190; D. Božić – Bogović, »Vjerski život njemačkog stanovništva u južnoj Baranji krajem 18. stoljeća« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2009.), 209-218; D. Varga, »Crtice iz povijesti naseljavanja Nijemaca u Baranju« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2009.), 285-327; D. Osonjački, »Selo broji 441 dušu« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2010.), 363-374; V. Geiger, »Žrtvoslov Nijemaca hrvatske Baranje. Drugi svjetski rat i porač« u: *Scrinia slavonica*, sv. 11 (2011), 259-354.

⁴ V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997., 17.

⁵ V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997., 20.

Baranju. Krajem 1944. godine, s primicanjem fronte Slavoniji, dolazi do organiziranog masovnog iseljavanja (od strane njemačkih vlasti) Nijemaca u Njemačku.⁶ Čini se da je prema procjenama istraživača ove problematike oko 110.000 Folksdojčera evakuirano iz NDH. Oslobođenje je na području u sastavu NDH dočekalo svega 30.000 Nijemaca.⁷ Na području Banata, Bačke i Baranje uvedeno je izvanredno stanje 17. listopada 1944. Takvo stanje će potrajati do 27. siječnja 1945., kada je ukinuta Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju. Sam Josip Broz Tito objasnio je da je ta odluka donesena zbog »isterivanja Nemaca«. Odluka AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine otežava stanje Nijemaca na području Jugoslavije. Naime tom odlukom sva imovina državljana Reicha i osoba njemačke narodnosti koji su se nalazili na području Jugoslavije (osim onih koji su se borili u jedinicama NOV-a ili su podanici neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski tijekom rata) prelazi u vlasništvo države.⁸ Nijemcima u Jugoslaviji je na taj način oduzeto 97.720 posjeda koji su se prostirali na 637.093 hektara. Od toga je na području Hrvatske oduzeto 20.457 posjeda površine 120.977 hektara.⁹ Njemačka nacionalna manjina svedena je na taj način, iz najveće nacionalne manjine u predratnoj Jugoslaviji, na beznačajnu nacionalnu manjinu. Čini se da je, prema istraživanjima Vladimira Geigera između travnja 1941. i ožujka 1948. ubijeno između 9.000 i 10.000 Nijemaca na području Hrvatske. Kolektivna osveta nad baranjskim Nijemcima bila je iznimno rigorozna. Prvi poslijeratni popis stanovništva u Baranji pokazuje da je 1948. ondje bilo svega 4.494 Nijemca (najveći broj Nijemaca u tom popisu u Hrvatskoj imala je upravo bivša općina Beli Manastir, a najveći broj Nijemaca u Hrvatskoj naselje Kneževi Vinogradi (njih 1562)¹⁰), a naredni popisi ukazuju na još veće smanjenje broja Nijemaca. Vladimir Geiger je proveo vrlo pomno istraživanje te je sastavljanjem poimeničnog popisa ustanovio da je u Baranji život izgubilo najmanje 1.414 Nijemaca, i to najviše iz Popovca (njih 353).¹¹

Naredna tablica svjedoči o egzodusu baranjskih Nijemaca nakon Drugog svjetskog rata¹²:

Godina	Broj Nijemaca	Ukupan broj stanovnika Baranje
1880.	12.658 (28,3% stanovništva)	44.792

⁶ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 28.

⁷ V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997., 85.

⁸ V. Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997, 31.

⁹ A. Laušić, »Iz povijesti folksdojčera i njihova egzodusa na tlu Jugoslavije« u: *Migracijske teme*, god. 7 (1991), sv. 2, 188, 190.

¹⁰ T. Hengl, »Njemačka etnička skupina /zajednica u Hrvatskoj prema popisima stanovništva (1880. – 2001.)« u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* 2004., 222-223.

¹¹ V. Geiger, »Žrtvoslov Nijemaca hrvatske Baranje. Drugi svjetski rat i poraće« u: *Scrinia slavonsica* 11 (2011), 259-354.

¹² Tablica je preuzeta iz P. Šašlin, *Stanovništvo Baranje, obilježja i procesi*, Samobor 2005., 83.

	Baranje)	
1921.	15.976 (32,5%)	49.171
1948.	4.494 (8,4%)	53.502
1953.	3.228 (6,3%)	50.866
1961.	1.392 (2,5%)	56.088
1971.	773 (1,4%)	56.322
1981.	410 (0,8%)	53.409
1991.	433 (0,8%)	54.265
2001.	449 (1,1%)	42.663
2011.	347 (0,88%) ¹³	39.420

Čini se da su nakon Drugog svjetskog rata, a posebno nakon 1948. godine, Nijemci u Baranji kao i u čitavoj Hrvatskoj svedeni na minornu nacionalnu manjinu. Svakako je činjenica da je jedan dio Nijemaca stvarno iselio u Njemačku nakon Drugog svjetskog rata. Jedan dio njih iselio je pedesetih godina, pa to razjašnjava smanjenje njihova broja u međupopisnom razdoblju 1953. – 1961. Također je evidentno da se jedan dio Nijemaca odlučio izjasniti kao Mađari ili Hrvati, a uvođenjem rubrike Jugoslaveni velik broj njih izjasnio se i na taj način. U miješanim brakovima Nijemci su također nestajali asimilacijom. Broj Nijemaca i udio u ukupnom broju stanovnika Baranje ponešto je porastao nakon stvaranja neovisne Hrvatske (1991.), odnosno nakon stvaranja bolje klime za njemačku nacionalnu manjinu.

Informacije o podrijetlu baranjskih Nijemaca

Sjećanja na dolazak predaka iz današnje Njemačke prisutna je kod svih kazivača te predstavljaju svakako dio vlastita identiteta. Dakako, u vrijeme dolaska njihovih predaka ideja o zajedničkom etničkom identitetu nije bila izgrađena, pa je doseljenike najviše sjedinjavalo zajedničko jezično i kulturno razlikovanje od naroda s kojima su živjeli u susjedstvu.¹⁴ Najveći broj Nijemaca doselio je iz Bavarske, Hessena, Pfalza, Lotaringije, Saara i Sudeta, a jedan dio i iz Schwabenlanda, pa su po toj pokrajini Nijemci u Baranji, Banatu, Bačkoj, Slavoniji i Srijemu dobili i ime Švabe. Švabama su ih ponajčešće zvali domicilni Hrvati i Srbi.¹⁵

Oskar Keller iz Belog Manastira kazuje kako su njegovi došli iz današnje Švicarske. *Tu kod nas (misli u Baranju, op.a.) je dolazila sirotinja, ljudi koji su tražili novi život. Nijemci koji su došli doživljavali su ovaj kraj kao zavičaj, a Njemačku kao otadžbinu. Dakle, s Njemačkom je postojala emotivna povezanost.* Priče o samom dolasku postoje kod svih kazivača. Oskar

¹³ U gradu Belom Manastiru bilo je prema popisu iz 2011. godine 85 Nijemaca, u općini Bilje 59 Nijemaca, u općini Čeminac 27 Nijemaca, u općini Darda 38 Nijemaca, u općini Draž 21 Nijemac, u općini Jagodnjak 8 Nijemaca, u općini Kneževi Vinogradi 84 Nijemca, u općini Petlovac 9 Nijemaca i u općini Popovac 16 Nijemaca.

¹⁴ V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997., 13.

¹⁵ V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997., 9.

Keller kazuje kako je njegov prapradjed došao brodom.. *Došao je brodom rekom Dunav iz Ulma. Retki su bili oni koji su dolazili kolima. Jedan od centara za iskrcavanje bio je Apatin. Apatin je bio ribarsko selo dok nisu došli Nijemci.* Dakle, putovanje rijekom bilo je sasvim sigurno najekonomičnije i omogućivalo je relativno brz dolazak na odredište. Kod svih je kazivača vidljiv ponos zbog njemačkog podrijetla, a taj je ponos još izraženiji zbog golgote koju su Nijemci prošli u dvadesetom stoljeću.

O suživotu nacija u Baranji

Baranja, kao što smo vidjeli iz prethodnog teksta, bila je multietnički prostor. Suživot brojnih nacija koje su se ovdje u različitim vremenima naselile bilo je prirodno stanje stvari sve do početka Drugog svjetskog rata. O tome suživotu govore moji kazivači:

Oskar Keller se prisjeća kako su svi Baranjski morali znati sva tri jezika (mađarski, njemački i hrvatski (srpski)). Neznanje jednog od ta tri jezika bilo je nešto što je bilo sramotno. Anka Katić rođena Jäger kazuje: *Znala sam osim njemačkog i mađarski i hrvatski. Nije Baranjski onaj koji ne zna sva tri jezika. Kako je tko počeo pričati kojim jezikom, tako smo mi pričali tim jezikom.* O suživotu u Baranji govori i jedna sličica iz predratnog Jagodnjaka: *Jagodnjak je bilo švapsko-srpsko mesto. Pravoslavna crkva bila je u Švapskom sokaku. Kad je bila crkvena slava, do crkve se išlo kroz Švapski sokak. Nijemci su navečer pred slavu ili ujutro uredili sokak. Čak su i metnuli kukuruzovinu kada je padala kiša.* Također je običaj bio da se pripadnici drugih vjeroispovijesti i nacija međusobno posjećuju kada je bio neki blagdan. Ako je gazda bio Srbin, išlo se kod njega i govorilo srpski. *Uvek se govorilo jezikom domaćina,* kazuje Oskar Keller. *Za tim žalim jer jedan deo toga pamtim.* Ipak, iako je bilo mnogo mješovitih brakova, čini se da hrvatsko-srpskih ili kako Baranjski kažu šokačko-srpskih brakova nije bilo mnogo. Dobri međuljudski odnosi u Baranji bili su prisutni i kod drugih nacionalnosti, a djelomično su pokvareni dolaskom Drugog svjetskog rata. Ipak, i danas stari Baranjski vole pokazati kako suživot među nacijama nije nestao. Tako pokazuje i epizoda iz Karanca, gdje je prema riječima Oskara Kellera jedan stari Srbin prišao Njemici nakon posljednjeg rata i rekao joj: *Ej Ema gde si, ajmo malo švabetati, pa da se ovi ovde* (mислеći na novodoseljene stanovnike Karanca, op.a.) *malo čude.* Prema riječima Kellera, *govorio je švapski baranjski perfektно.*

Drugi svjetski rat i odnos prema Nijemcima

Tridesetih godina dvadesetog stoljeća dolazi do razvijanja nacizma u Njemačkoj. To je imalo snažan utjecaj na Nijemce koji su živjeli izvan granica Trećeg Reicha. Iako Nijemci u Jugoslaviji vrlo često nisu bili članovi nacističke stranke, čini se da je, kako se rat približivao, bilo sve više onih koji su simpatizirali nacizam i Hitlera. U Belom Manastiru je bilo većinsko

njemačko stanovništvo. Anka Katić rođena Jäger iz Branjinog Vrha kazuje kako je *Nemcima u Baranji bilo drago zbog Hitlera. Išla sam u Hitler Jugend i dobila sam značku. Tata mi je zabranio da i dalje idem i da me dalje zovu.* Petar Merda iz Belog Manastira rođen 1933. godine se prisjeća kako njegova obitelj nije bila u Kulturbundu. *Kulturbund nije bio samo kulturni centar. Mi nismo bili u Kulturbundu jer je otac bio teško bolestan 1939. godine, a bili smo i zanatlije (stolari) pa nismo smeli gledati na naciju. Tata me terao u crkvu nedeljom, a na cesti maršira Hitler Jugend u uniformama i meni krivo što ne idem s njima! Imali su kukaste križeve i noževe, marširali su ulicama i pevali nemačke pesme. Oni koji su bili uz njih imali su obilježene kuće sa znakom V. Mi nismo dali, ali su nam ipak kuću označili, pa je baba to prefarbala.* Dakle, evidentno je da je jedan dio Nijemaca prije rata bio antifašistički raspoložen dok su drugi, vjerujući u njemačku pobjedu, pristajali uz Hitlera. Ipak, možda je najveći bio postotak onih koji nisu bili zainteresirani za politiku i kojima je interes bio da prežive u teškim vremenima ekonomske krize.

Godine 1941. Baranja je potpala pod Mađarsku. Nijemci koji su živjeli u Baranji, kao i ostali Nijemci koji su živjeli izvan granica Trećeg Reicha u satelitskim zemljama, našli su se u povlaštenom položaju. Oskar Keller, čiji je djed rođen u Tenji i koji je rat proveo u Tenji, prisjeća se kako je za vrijeme rata njegov djed kao Nijemac bio u nekoj vrsti civilne zaštite. Budući da je bio uvjereni pacifist nikada nije nosio pušku s nabojima niti je hapsio one koje bi ulovio da noću prolaze naseljem. U Baranji su brojni Nijemci bili mobilizirani u mađarsku vojsku. Neki su se dobrovoljno javljali u Wermacht. Tako se otac Jasne Štalman, nakon što je služio u kraljevskoj jugoslavenskoj vojsci, vratio u Baranju i prijavio u Wermacht. Bio je raspoređen na sjeverni front u Finsku, gdje je čuvao ruske zarobljenike. Stric Petra Merde bio je mobiliziran u mađarsku vojsku te je bio poslan na ruski front, da bi poslije, pod kraj rata, prešao u partizane. Merda kaže da je bilo dosta i onih koji su se javljali u SS jedinice. Brat Anke Katić rođene Jäger bio je u njemačkoj vojsci. Dakle, većina muškaraca u Baranji koji su bili vojno sposobni bili su mobilizirani u neku od vojski.

Kraj rata i poraće (slučaj Nijemaca)

Kao što smo već napomenuli, na Nijemce u Jugoslaviji 1944. godine primijenjena je kvalifikacija tzv. kolektivne krivnje. Bez obzira na činjenicu što je veći dio Nijemaca u ratu bio apolitičan, odnosno što je jedan dio njih bio čak i antifašistički raspoložen, u vremenu kraja rata i u poratnim godinama njemačka nacionalna manjina prolazila je tešku golgotu u Jugoslaviji i u Baranji. Svi kazivači s kojima su vođeni razgovori kao središnju temu svojih sjećanja i razmišljanja u tim razgovorima ističu upravo pitanje stradanja u periodu kraja rata i poraća. Golgota Oskara Kellera osobito je strašna jer je on kao malen dječak bio zatočenik

logora u Valpovu. Keller u svojim pisanim sjećanjima navodi: *»Godina 1943 već je dobro nagovještavala kakav će biti konačni ishod rata. Bila je to naznaka teških dana za Nijemce bez obzira na to kakvi su bili ljudi, pa je činjenica da je netko bio pošten i dobronamjeran, protivnik nacizma kao ideologije ili je naprosto žena, dijete ili nemoćni starac bila nevažna. Dovoljno je bilo biti Nijemac da bi bio obilježen.«* Njemačke su vlasti zbog toga na zapad evakuirale velik broj obitelji njemačkog podrijetla koje su se nalazile na prostorima satelitskih država. Tako je i obitelj Oskara Kellera napustila Tenje i otišla u Njemačku. Oskarova majka bila je Mađarica te je, budući da njegovog oca nije bilo, preuzela potpunu brigu za svoju djecu i muževljeve roditelje. Budući da su muževljevi roditelji bili smješteni na drugoj lokaciji, u Austriji, Oskarova majka im se uskoro pridružila s djecom. Kada je došao kraj rata, Međunarodni Crveni križ je objavio da se svi izbjeglice mogu vratiti svojim kućama. *»Mnogi su se ponadali, među njima i mi, da je konačno nevoljama i patnji došao kraj. Slijedio je povratak kućama. Sa kolodvora u Linzu ispratili su nas naši udomitelji i nasmijani vojnici. No kada smo stigli u Zagreb, vojnici koji su nas dočekali nisu bili nasmijani. Izveli su nas na peron pored reda stolova na koje smo morali predati sve vrijedne stvari – novac, nakit, zlatninu... «* Jugoslavenske vlasti odlučile su pristigle Nijemce predati Rusima u Mađarskoj. Budući da ih Rusi nisu prihvatili, slijedilo je pješaćenje kroz Podravinu i Slavoniju. *»Naša familija uvijek je bila na samom čelu kolone u prvim redovima. Mama je nosila mlađeg brata i ono nešto što nam je ostalo u jednom koferu, baka i djeda nešto svoje sirotinje u pinklu, strina svog malog sinčića, a ja sam hodao držeći se za maminu suknju da ne zaostanem.«* Keller se prisjeća kako su stigli do logora u Krndiji, gdje je jedan dio Nijemaca ostao. Također je zapisao i slučaj kada je njegova majka zastala da se odmori, a jedan od stražara koji su pratili kolonu joj je zaprijetio pištoljem ako ne nastavi odmah hodati. Spasio ih je komandant koji je stražaru rekao da spremi oružje i pusti ženu da se odmori. Kellerova obitelj bila je smještena u radni logor Valpovo. Bio je to prostor ograđen žicom sa desetak baraka u kojima su logoraši bili smješteni na ležajevima od dasaka na dva nivoa. Oskar se ovdje razbolio i lebdio između života i smrti gotovo dvanaest mjeseci. Prebolio je ospice, upalu pluća i tifus. Oskarova majka brinula je o njemu izlazeći uz pomoć stražara iz logora i nabavljajući u Valpovu hranu i namirnice za svojeg sina. Svi koji bi se razboljeli završavali su u posebnoj baraki koja je zapravo bila baraka iz koje je put vodio na valpovačko groblje, pa su je logoraši zvali šajz baraka. Činjenica da je Oskarova majka Mađarica, kao i činjenica da se nekoliko Belomanastiraca zauzelo za nju i njezinu obitelj, pomogla je da Oskar, njegova majka i njegov brat budu pušteni iz logora. U logoru u Valpovu samo je u razdoblju između svibnja 1945. i ožujka 1946. prema zapisima daljskog župnika Petra Fišera, koji je ondje

boravio kao logoraš, umrlo ili ubijeno 826 osoba od kojih 73 djece do 7 godina.¹⁶ Prema sjećanju Višnje Kifer, svi koji su izašli iz logora Valpovo na slobodu, a koji su tražili svoju imovinu koja je već bila useljena od drugih osoba, završili bi ponovo u logoru.¹⁷ Osim toga, jedan dio Nijemaca koji su se vratili kućama jugoslavenske su vlasti pokušale prebaciti u Austriju i Njemačku, ali malokoji transport je bio prihvaćen. Oni koji nisu prihvaćeni privremeno su smješteni u radne logore.

I drugi Nijemci nisu ništa bolje prošli. Petar Merda se prisjeća odlaska Nijemaca iz Baranje 1944. *Švabe su otišli na kolima, kao indijanci na filmovima, u jesen 1944. Namještaj je ostao, porculan su zakopali nadajući se da će se vratiti. Neke su stvari sakrivali tako što su prezidali podrume. Kada je u Beogradu donesena odluka da su svi Nijemci neprijatelji otjerali su nas u logor. Mati i djed su ostali u Baranji. Prababu i nas djecu odveli su u Mitvar pokraj Grabovca. Bili smo tamo oko mjesec dana. Poslije su nas prebacili u Gakovo. Tamo smo pješice išli. Kada sam gledao Vukovar i kolone vidio sam sebe. Stric koji je bio partizan došao je po nas u logor i vratio nas kući.*

Anka Katić rođena Jäger prisjeća se kako je sve vrijednosti njezina majka sakrila u Branjin Vrh. Prilikom odvođenja u logor ona nije bila kod kuće tako da se uspjela spasiti. Zahvaljujući hrvatskoj obitelji Mali, kod koje se skrivala tijekom 1945. i 1946., Anka se spasila od logora, dok su majka, sestra, brat i otac bili u logorima.. Međutim, u tome periodu nije smjela izlaziti na ulicu. Majka i sestra su bile u logoru u Podunavlju (Mitvar)¹⁸, brat je kao njemački ratni zarobljenik bio u Sbiru, a otac je bio zatočen u borskim rudnicima u Srbji. Dakle, iz ovih pojedinačnih priča moguće je zaključiti da su Nijemci u Baranji uistinu mnogo propatili u razdoblju kraja rata i poraća. Oni koji se nisu osjećali krivima vraćali su se svojim kućama ili su ostajali u svojim kućama ne računajući da bi im se išta moglo dogoditi. Međutim, zbog fatuma kolektivne krivnje koji je nametnut Nijemcima još za vrijeme Drugog svjetskog rata svi oni koji su bili Nijemci, odnosno koji su bili bilo u kakvim rodbinskim odnosima s Nijemcima, smatrani su neprijateljima. Opisi kolona koje su se sastojale od djece, žena i staraca ukazuju da su životne priče mojih kazivača uistinu nepravredno tragične, odnosno da je njihov daljnji život bio obilježen činjenicom da su Nijemci.

A kako je bilo živjeti poslije?

¹⁶ V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997., 86-87.

¹⁷ V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997., 91.

¹⁸ Ostali logori za Folksdojčere u Baranji bili su Beli Manastir, Brestovac kod Darde, Branjin Vrh kod Belog Manastira, Darda, Pusta Dunai kod Darde, Grabovac, Pusta Haliwald, Pusta Jasenovac kod Kneževih Vinograda, Kamenac kod Belog Manastira, Pusta Lazarfeld, Pusta Mirkovac kod Darde, Pusta Mitvar, Podolje kod Belog Manastira, Podunavlje kod Belog Manastira, Popovac kod Belog Manastira i Pusta Sokolovac kod Darde. ((V. Geiger, »Logori za folksdojčere u Hrvatskoj, 1945. – 1947.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38 (2006.), br. 3, 1088.)

Život nakon proživljenih logora u sredini koja je pojedince osuđivala zbog nacionalne pripadnosti svakako nije bio lagan. Povratak u normalnu svakodnevicu nakon ljudskih žrtava unutar pojedinih obitelji, nakon odlaska većine susjeda i potpune promjene etničke strukture naselja u kojima su živjeli, mojim kazivačima predstavljalo je šokantno iskustvo koje se prenosilo na mlađe generacije, koje usprkos tome što nisu proživjele Drugi svjetski rat i poraće nose teško breme vlastitog identiteta i dugotrajne etnomimikrije koja je bila prisutna godinama nakon poraća, a djelomično opterećuje Nijemce u Baranji i danas. Godinama poslije rata nije bilo lako nositi njemačka prezimena u Jugoslaviji. Od onih koji su preživjeli i ostali na području Baranje neki su svoja nacionalna obilježja čuvali nadajući se dolasku boljih vremena, a njemački su jezik koristili samo u krugu najbližih prijatelja i obitelji, dok su izvan toga kruga odricali svaku vezu s nijemstvom.¹⁹

Oskar Keller se prisjeća svojih osjećaja nakon povratka u Beli Manastir: *Ja sam znao samo njemački. Mama nas je bremzala da ne govorimo njemački. Pod tom presijom cijelog društva ja i brat smo praktički zaboravili njemački. Naučili smo mađarski i hrvatski/srpski. Upisao sam se u školu i mama me je deklalirala kao Mađara. Biti Mađar je bilo manje nezgodno. Bilo je tada dosta pomađarenih Nijemaca. Kao Mađar sam se vodio do sedamdesetih i do tada mi se prezime pisalo s jednim L, a tek poslije s dva L. Činjenica jest da se mnogo Nijemaca u to vrijeme, posebno u Baranji, Bačkoj i Banatu, iskazivalo kao Mađari. Keller je za takvo što imao i osnovu, za razliku od mnogih drugih njemačkih obitelji koje su jednostavno preko noći, radi vlastite sigurnosti, postajale mađarske. Treba napomenuti i to da su Nijemci u Baranji bili u nešto boljem položaju od Nijemaca u Slavoniji koji su ponekad direktno surađivali s ustašama, odnosno koje su jugoslavenske vlasti mogle optužiti za suradnju s ustašama, što je bila teža optužba od suradnje s mađarskim kolaboracionistima.*

Nakon iseljavanja Nijemaca dolazi do nastanjivanja novog stanovništva. Toga doseljavanja prisjeća se i Keller. *Bio je to vlak bez voznog reda. Dolazili su u Baranju ljudi koji su mislili da dolaze na med i mlijeko, ali kad su vidjeli da moraju raditi, došlo je do velikih razočarenja. Osjećali su se prevarenima. Dobili su kuće od Nijemaca gdje ih je sve dočekalo. Kada su sve potrošili počeli su paliti ograde i tapete iz tih kuća. Među onima koji su došli nisu bili prvoborci. Jako je bilo mnogo onih koji su u zadnji čas prešli u NOB, a prije su bili četnici. Zadnji Nijemci koji su otišli iz Baranje to su učinili 1957./1958. godine. Kasnije više nisu odlazili. Velikom broju Nijemaca nakon povratka iz logora prvo je oduzeta imovina.*

¹⁹ Na primjeru njemačkog jezika moguće je pratiti uzlaznu i silaznu putanju upotrebe manjinskog jezika. Naime, budući da je njemački jezik bio obezvrjeđen i omalovažavan nakon Drugog svjetskog rata, on je postepeno izgubio sva jezična područja, vokabular mu se sužava i na koncu gubi i svoju ishodišnu točku – obitelj.

Otac Jasne Štalman ostao je bez najvećeg dijela svoje imovine tako da mu je ostalo svega jedan hektar zemlje i kuća. Štalman je morao potpisati pod prijetnjom da će mu sve oduzeti i kćeri nikada nije rekao tko mu je oduzeo 30 jutara njegove zemlje. Poslije rata, od kada je to bilo moguće, Jasna i njezin otac su se izjašnjavali kao Jugoslaveni. Boris Mandrić rođen 1956. u Širinama osjećao je čitavo svoje djetinjstvo i mladost neku vrstu stigme zbog činjenice da je Nijemac. *Uvijek su me zezali. Vikali su mi Švabo, Švabo! Ako niste imali neke srpske korijene onda je bio problem naći posao. Mene i brata mama je uvijek izjašnjavala kao Jugoslavena. Ti si rođen u Jugoslaviji i dokle god je te države neka tako ostane, a onoga trenutka kada je ne bude tvoje je da odlučiš što ćeš biti.* Obitelj Petra Merde vratila se u Beli Manastir. Ondje su im oduzeli njihovu veliku kuću i smjestili ih u »straćaru«. Obitelj se nakon povratka iz logora počela iskazivati kao Mađari. Petar i njegov brat nisu znali ni riječi hrvatskog, odnosno srpskog jezika budući da su išli u njemačku školu za vrijeme rata. Njihov stric, koji je bio u partizanima otišao je do ravnatelja lokalne škole i objasnio mu da djeca ne znaju hrvatski i srpski, na što je ovaj odgovorio da donese njihove svjedodžbe iz njemačke škole koje će im priznati. Merda se sjeća da su do rata u njegovoj ulici sve kuće bile njemačke osim dvije srpske, tako da nije ni imao s kime razgovarati na hrvatskom jeziku. Odnos drugih učenika prema njemu i bratu u školi bio je neprijateljski. *Mi smo za tu djecu u školi bili fašisti. Svake sam godine imao popravni iz hrvatskog ili srpskog jezika.* Međutim, taj odnos prema Nijemcima se postepeno mijenjao, kako smatra Merda, odlaskom pojedinaca na rad u Njemačku. *Shvatili su da Švabe znaju raditi, pa je i nama bilo bolje.*

Čini se, da su Nijemci koji su se odlučili ostati u Jugoslaviji bili prije svega odlučni u tome da ne odu iz svojih domova. Većina mojih kazivača svoje šire obitelji su izgubili nakon Drugog svjetskog rata njihovim odlaskom u Njemačku, nerijetko baš u područje odakle su doselili u 18. stoljeću. Mnogi su izgubili članove obitelji u jugoslavenskim radnim logorima gdje su umirali iznureni od gladi, teškog rada i bolesti. Činjenica da je većina kazivača koji su rođeni prije Drugog svjetskog rata, boravila u jugoslavenskim logorima u svojim dječjim godinama odaje kakav je bio karakter tih logora i karakter vlasti koje su držale logore. Nakon Drugog svjetskog rata malo se želio osjećati stigmatiziran u društvu koje je smatralo Nijemce kolektivno odgovornima za događaje u Drugom svjetskom ratu. Čest je bio slučaj da su Nijemci skrivali svoj nacionalni identitet upravo zbog toga da budu bolje prihvaćeni u društvu. Razlog više za izjašnjavanje Jugoslavenima bio je taj što su brojni brakovi koji su sklopljeni nakon Drugog svjetskog rata uglavnom bili nacionalno mješoviti.

Dolazak novog rata

Osamostaljenje Hrvatske i dolazak novog rata imao je za baranjske Nijemce vrlo velike posljedice. Naime, nakon osamostaljenja Hrvatske jedan dio općina koje su imale relativnu ili apsolutnu nacionalnu srpsku većinu priključio se SAO Krajini. U općini Beli Manastir 1991. Bilo je 22.740 Hrvata, 13.851 Srba, 8.956 Mađara i 8.718 ostalih među kojima je bilo i 433 Nijemaca.²⁰ Tako se i općina Beli Manastir izdvojila iz Republike Hrvatske i priključila SAO Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu unutar kojeg su se nalazile i čitava općina Vukovar te dijelovi nekadašnjih općina Vinkovci i Osijek. Budući da se to područje oslanjalo direktno na susjednu Srbiju, bilo je vrlo usko vezano za srpski teritorij i ekonomski i politički. Pitanje je kako su se u novonastaloj situaciji snašli baranjski Nijemci. Većina njih ostala je u Baranji. Osjećali su da im je tu mjesto, a starije generacije prenijele su mlađima i neku vrstu prkosa koji su i oni posjedovali zbog odluke da ostanu nakon Drugog svjetskog rata. Nijemci su ipak, bez obzira na činjenicu što nisu bili Hrvati, imali problema u novouspostavljenoj paradržavi. Jasna Štalman se prisjeća kako je 1991. godine željela otići u inozemstvo, u Njemačku, ali kako njezina majka, po nacionalnosti Srkinja iz Jablanice, nije željela otići. Kada je uspostavljena srpska vlast 1991., Jasna je imala problema. *Kada je Njemačka priznala Hrvatsku bila sam 4 puta na listi za otkaz. Ali, kako je tata bio ugledan građanin Belog Manastira, imala sam ljude koji su me čuvali. Svaki od nesrba imao je jednog Srbina koji ga je čuvao.* Ono što je možda najteže shvatiti je odnos hrvatskih vlasti prema Jasni nakon mirne reintegracije 1997. godine. *Odmah sam dobila otkaz zato što sam bila nehrvatica i zato što sam ostala za vrijeme srpske vlasti. Pitali su me i 1991. i 1997. 'Što nisi otišla sa svojim?' A koji su to bili njezini, ni ona sama nije znala.* Pitanje vlastitog nacionalnog identiteta onih koji su se osjećali Jugoslavenima u bivšoj državi postavljalo se automatski nakon raspada Jugoslavije. Mnogi su pitanje nacionalnog identiteta teško rješavali. Jasna Štalman je to pitanje rješavala duže vrijeme. *Bila sam Jugoslavenka jer mi je otac Nijemac, a mama Srkinja. Dakle, prvo Jugoslavenka, a potom Baranjka. Države koju volim više nije bilo, pa sam odlučila da ću biti Njemica.* Boris Mandrić je također smatrao ispravnim da je *najbezbolnije prihvatiti naciju države u kojoj si rođen,* pa je tako do 1989. bio Jugoslaven. Međutim, u demokratskim promjenama koje su uslijedile ponovo je postao Nijemac. Njegovi roditelji su za vrijeme rata ostali u Baranji, ali su kao Nijemci doživljavali neugodnosti te su trebali biti deložirani, odnosno prisilno iseljeni. Kao i u slučaju Jasne Štalman, iza njih su stali srpski susjedi koji su ih zaštitili.

²⁰ *Popis stanovništva 1991., Narodnsni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Općina Beli Manastir, Zagreb 1992., 48-50.*

Još jedna od oznaka destigmatizacije Nijemaca jest osnivanje Udruge Savez Nijemaca i Austrijanaca te Udruge Podunavskih Švaba u Osijeku i Njemačke narodnosne zajednice u Zagrebu početkom devedesetih godina.

Čini se, prema iskazima mojih svjedoka, da su Nijemci u Baranji u posljednjih dvadeset godina doživjeli neku vrstu preobrazbe. Budući da se odnos prema Njemačkoj i Nijemcima od uspostave demokratske Hrvatske poprilično izmijenio, biti Nijemac u Baranji više nije bilo nepoželjno. Ipak, valja reći da su se ljudi u Baranji nakon 1997. godine počeli dijeliti na one koji su ostali za vrijeme srpske vlasti i na one koji su za to vrijeme otišli. Druga je podjela bila (i nažalost za mnoge ostala) podjela na Hrvate i nehrvate. Dakle, pripadnici njemačke nacionalne manjine ukoliko su za vrijeme rata bili na području Belog Manastira nisu ni danas u potpunosti kod svih građana Baranje dobro prihvaćeni. Promjene na bolje su ipak vidljive zbog vremenskog odmaka i zbog iznimno raznolikog etničkog sastava Baranje, gdje sve nacije, usprkos međusobnim kulturološkim i jezičnim razlikama žive u koegzistenciji.

Za kraj treba istaknuti jednu misao iz Kellerovog pisanog sjećanja: *»I ova moja sjećanja tek su dijelom moja, a dijelom su to sjećanja na ono što mi je pokojna mama pričala u godinama poslije. Bile su to priče i prisjećanja u intimi doma jer još dugo nije bilo uputno biti logoraš. No, na sreću pri tome mama nikada nije u priču unosila mržnju, tako da ja danas mogu živjeti s tim, svjestan vremena i situacije u kojoj se to događalo.«*

Popis literature

Božić – Bogović, D., »Vjerski život njemačkog stanovništva u južnoj Baranji krajem 18. stoljeća« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2009.), 209-218.

Franz, J., »Sakralna baština njemačkih sela u Baranji« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2006), 185-190.

Geiger, V., »Logori za folksdojčere u Hrvatskoj, 1945. – 1947.« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38 (2006.), br. 3, 1081 - 1100.

Geiger, V., »Hrvatska Baranja u podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici. Prilog baranjskoj bibliografiji« u: *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir*, sv. 2 (2005), 131-136.

Geiger, V., »Žrtvoslov Nijemaca hrvatske Baranje. Drugi svjetski rat i poraće« u: *Scrinia slavonica*, sv. 11 (2011), 259-354.

Geiger, V., *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997.

Hengl, T., »Njemačka etnička skupina /zajednica u Hrvatskoj prema popisima stanovništva (1880. – 2001.)« u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* 2004., 219-225.

Klemenčić, M., Milardović, A., Vrbošić, J. , *Činjenice o hrvatskoj Baranji*, Osijek 1995.

Laušić, A., »Iz povijesti folksdojčera i njihova egzodusa na tlu Jugoslavije« u: *Migracijske teme*, god. 7 (1991), sv. 2, 183 - 192.

Osonjački, D., »Selo broji 441 dušu« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2010.), 363-374.

Popis stanovništva 1991., Narodnsni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Općina Beli Manastir, Zagreb 1992., 48-50.

Šašlin, P. *Stanovništvo Baranje, obilježja i procesi*, Samobor 2005.

Tri stoljeća Belja, Osijek 1986.

Varga, D., »Crtice iz povijesti naseljavanja Nijemaca u Baranju« u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* (2009.), 285-327.

Kazivači

Oskar Keller, 1939.g., Beli Manastir

Jovan Folk, 1946.g., Beli Manastir

Jasna Štalman, 1955.g., Osijek

Boris Mandrić, 1956.g., Širine

Petar Merda, 1933.g., Beli Manastir

Anka Katić, rod. Jäger, 1931.g., Branjin Vrh